

objectives and civilian objects. According to the List of Customary Rules of International Humanitarian Law: «The parties to the conflict must at all times distinguish between civilian objects and military objectives. Attacks may only be directed against military objectives. Attacks must not be directed against civilian objects» [4].

The common features of the principle of distinctions, that can be used in both – international and non-international armed conflicts – are necessity to distinguish between military objects and civilian objects. According to article 52 (2) of Additional Protocol II «...military objectives are limited to those objects which by their nature, location, purpose or use make an effective contribution to military action and whose total or partial destruction, capture or neutralization, in the circumstances ruling at the time, offers a definite military advantage» [5].

Conclusions. As we see from the legal regulation of the international and non-international armed conflicts – principle of distinction is used in both cases, but unfortunately not so wide as the circumstances of each conflict require. Moreover, regulation of international armed conflicts is more detailed and lawfully issued than non-international ones. The illustrative example of such issue can be specified by giving to the combatants the status of Prisoners of war, which means also giving them all relevant obligations and rights, including protection from prosecution for military action. This is cannot be traced in non-international armed conflicts, members of which (we can call them - fighters) do not have such privilege.

All information mentioned above leads us to the logical conclusion that one of the basic principle of international humanitarian law – principle of distinction – is applicable to all armed conflicts. This principle imposes on the parties of the conflict (States, armed forces of the State, etc.) the duty to target only military objectives, not a civilian objects. Violation of this principle through the carrying out of an indiscriminate attack entails as a war crime.

Literature:

1. IV Geneva Convention, relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, adopted on 12th of August 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/380>.
2. PROSECUTOR v. DUSKO TADIC a/k/a «DULE», decision of 02 October 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.geneva-academy.ch/RULAC/pdf/Decision-on-the-Defence-Motion-for-Interlocutory-Appeal-on-Jurisdiction.pdf>.
3. Additional Protocol I to the Geneva Conventions 12th of August 1949, adopted on 8th of June 1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/ihl.nsf/full/470?opendocument>.
4. Customary International humanitarian law Rules [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_rul_rule1.
5. Additional Protocol II to the Geneva Conventions 12th of August 1949, adopted on 8th of June 1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/ihl.nsf/full/475?opendocument>.
6. Daphné Richemond-Barak (2011, December). APPLICABILITY AND APPLICATION OF THE LAWS OF WAR TO MODERN CONFLICTS. Florida Journal of International Law. 23 FLJIL 327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://international.westlaw.com>.

РАБІНОВИЧ М. Л.,
студентка економіко-правового факультету
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова)

УДК 341.01

МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

Розглянуто джерела права ООН, ЄС та ОЕСР, які регулюють захист прав людини у зв'язку із діяльністю транснаціональних корпорацій.

Ключові слова: міжнародні та регіональні стандарти, захист прав людини, транснаціональні корпорації.

Рассмотрены источники права ООН, ЕС и ОЭСР, которые регулируют защиту прав человека в связи с деятельностью транснациональных корпораций.

Ключевые слова: международные и региональные стандарты, защита прав человека, транснациональные корпорации.

In this paper, international and regional standards (worked out by the UN, EU and OECD), which regulate human rights in relation to the functioning of transnational corporations, are considered.

Key words: international and regional standards, human rights protection, transnational corporations.

Вступ. Сучасний етап розвитку світової економічної системи характеризується такими явищами, як формування міжнародної системи поділу праці, інтернаціоналізація та регіоналізація бізнесу, а також зменшення втручання держави у діяльність бізнесу. За відповідних умов одним з головних суб'єктів світової економічної діяльності стають транснаціональні корпорації (ТНК). У сучасних умовах ТНК вважаються компаніями, які здійснюють виробництво продукції (або послуг) за межами країни базування, розташовуючи свої філії або дочірні компанії, об'єднані спільною стратегією та власністю на засоби виробництва, в різних країнах світу. Активна діяльність ТНК та їх значний вплив на соціально-економічну ситуацію у приймаючих країнах зумовила увагу до регулювання їхньої діяльності як в рамках національних правових систем, так і на рівні міжнародного публічного права.

Тематиці інтернаціоналізації бізнесу та економічного аналізу діяльності транснаціональних корпорацій свої праці присвячують такі вітчизняні вчені, як В. Рокоча, І.Б. Сорока, А.В. Пешко тощо. Слід зазначити, що, незважаючи на те, що проблеми захисту прав людини у зв'язку із розвитком бізнесу та діяльністю ТНК є актуальними як в розрізі міжнародного приватного, так і міжнародного публічного права, вітчизняними науковцями даний напрямок не був розвинений. Серед праць провідних зарубіжних дослідників варто виокремити роботи Дж. Андерсон, Р. Хедлі, Дж. Стігліца, присвячені аналізу впливу глобалізації та інтернаціоналізації бізнесу на захист прав людини. Значний масив як нормативного, так і аналітичного матеріалу з відповідної тематики було вироблено в рамках діяльності Спеціального Представника ООН з бізнесу та прав людини, Комітету Європейської комісії з праці, соціальної політики та інклюзії, а також ОЕСР.

Постановка завдання. У вітчизняному контексті актуальність звернення до тематики захисту прав людини у зв'язку із діяльністю ТНК викликана постійною увагою корпорацій до можливостей раціоналізації виробництва шляхом його перенесення до інших країн та виходу на нові ринки, зокрема, ринок України [19; 9-11], а також більшою ефективністю вирішення питань правового регулювання діяльності ТНК за умови міжнародної співпраці, яку наразі ініціює Спеціальний Представник Генерального Секретаря ООН з Бізнесу та Прав Людини. Для забезпечення розробки національної правової бази з відповідного питання та участі України у міжнародній співпраці щодо захисту прав людини в контексті діяльності ТНК, необхідно здійснити комплексний аналіз міжнародних та регіональних джерел права та виокремити основні питання, які підлягають регулюванню. Наше дослідження базуватиметься на нормативному матеріалі ООН, Європейського Союзу та ОЕСР.

Результати дослідження.

Вимір ООН

Рамкова політика ООН «Захист, Повага та Відновлення» у сфері Бізнесу та Прав Людини базується на трьох основних напрямках дій, а саме обов'язку держав захищати права людини, концепції корпоративної відповідальності та забезпеченні доступу до ефективного відновлення. Конкретні дії, які можуть вчинятися державами для реалізації Рамкової політики, знаходять своє відображення у Керівних принципах ООН щодо бізнесу та прав людини.

Складністю в контексті забезпечення ефективної реалізації обов'язку держав щодо захисту прав людини є те, що, відповідно до Статей про відповідальність держав за міжнародно-правові діяння, дія особи чи групи осіб може вважатися дією держави з точки зору міжнародного права, якщо особа чи група осіб по факту діє за інструкціями, під керівництвом або контролем держави [12; 7]. Так, оскільки ТНК не визнано суб'єктами міжнародного публічного права, та їхні дії, зазвичай, неможливо кваліфікувати як дії держави, можна зробити висновок, що наразі міжнародним публічним правом не передбачено прямого механізму захисту прав людини через відповідальність ТНК, отже, актуалізується питання шляхів, які можуть використовуватися державами для реалізації їхнього обов'язку щодо захисту прав людини в контексті діяльності ТНК.

Відповідно до позиції ООН, головним важелем, який може використовуватися державами для контролю, є підтримка та посилення ринкового тиску на компанії, направленою на повагу до прав людини, наприклад, за допомогою механізму «усталеної звітності» (sustainable reporting) [16; 17]. Однак, якщо цей механізм може функціонувати всередині країни, сумнівною є можливість його використання за її межами, адже в міжнародному праві прав людини відсутні норми, які б містили обов'язок щодо здійснення контролю за діяльністю громадян та національних юридичних осіб за межами держави. В цьому ж контексті проблемою є те, що держави, в яких реально діють ТНК та мають місце порушення прав людини, пов'язані із їхньою діяльністю, часто перебувають в стані перегонів одна з одною за отримання прямих іноземних інвестицій, отже, не лише не імплементують механізми моніторингу та звітності, але й приховують відповідні порушення [3; 10].

Переходячи до концепції корпоративної відповідальності, як її висвітлено Політикою та Принципами, варто зазначити, що дана відповідальність носить диспозитивний характер, тобто на практиці юридичні особи самостійно визначають характер та межі такої відповідальності. Політика класифікує права, які можуть бути порушені у зв'язку з діяльністю ТНК, на дві великі групи, а саме трудові права та права, пов'язані із працею, та пропонує приділяти спеціальну увагу не лише обов'язку компаній діяти у відповідності до національного законодавства країни, де вони здійснюють свою діяльність, але й поважати права людини,

для чого потрібно здійснювати процедуру перевірки необхідної добросовісності та оцінки впливу існуючої та запланованої діяльності на стан дотримання прав людини [16]. Важливість сприяння державами розвитку корпоративної соціальної відповідальності знайшла своє відображення у «Порядку денному на XXI століття», який був прийнятий на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 році [13] та Звіті Конференції ООН зі Сталого Розвитку (Ріо-де-Жанейро, 2012) [14]. Найбільш відомими в світі угодами щодо корпоративної соціальної відповідальності, до яких наразі можуть приєднатися транснаціональні корпорації, є Трестороння декларація принципів, які стосуються мультинаціональних компаній та соціальної політики (Міжнародна організація праці (МОП), 1997 р.) та Глобальний договір, впроваджений ООН 2000 року. Компанії-учасники Глобального договору зобов'язуються діяти на основі 10-ти базових принципів, які діють у сферах прав людини, трудових відносин, довкілля та протидії корупції [15].

У відповідності із розділом IV Рамкової політики, значна увага у сфері забезпечення прав людини у зв'язку з підприємницькою діяльністю має приділятися розробці судових та позасудових механізмів для відновлення прав, порушених у зв'язку із корпоративною діяльністю. Відповідно до розділу III Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини, базовим принципом в рамках забезпечення доступу до ефективного правового захисту в контексті відповідних порушень є те, що «...держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих та інших відповідних засобів мають застосовувати належні заходи для забезпечення того, щоб коли такі порушення трапляються на їхній території, чи/але в рамках їхньої юрисдикції, сторони отримували доступ до ефективних засобів правового захисту». Серед цих засобів Принципи виокремлюють вибачення, реституцію, реабілітацію, фінансову чи не фінансову компенсацію та застосування санкцій (кримінальних чи адміністративних), а також завдання нової шкоди, зокрема, за допомогою судових заборон чи гарантій не повторення. Забезпечення ефективного доступу до правосуддя, між іншим, вимагає перегляду національного законодавства із метою ідентифікації та ліквідації правових бар'єрів для розгляду справ про порушення прав людини у підприємницькій діяльності [17, с. 30-31].

Крім того, Принципами пропонується звернути особливу увагу на можливість організації оперативного механізму для розгляду скарг на рівні самих транснаціональних корпорацій, що б дозволило підприємствам розглядати скарги та відшкодовувати шкоду потерпілим без участі у судовому процесі, а також ефективно виявляти випадки несприятливого впливу на права людини у поточній діяльності та вносити відповідні корективи.

Відповідно до інформації Спеціального Представника Генерального Секретаря ООН з Бізнесу та Прав Людини, наразі Політика та Принципи підтримуються деякими державами (Канада, Австралія, Швеція, Норвегія), Європейським Союзом, національними правозахисними інституціями (зокрема, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та Південній Африці), недержавними організаціями, а також рядом транснаціональних компаній [11].

Незважаючи на це, оскільки як Політика, так і Принципи є актами «м'якого права», коло їхнього застосування є досить вузьким, а ефективність сумнівною, адже ані держави, ані корпорації не мають конкретних зобов'язань у зв'язку із виразом своєї підтримки Протоколу та Принципів. Щодо Глобального договору, він також не має обов'язкової юридичної сили та не покликаний здійснювати нагляд за компаніями. Отже, в разі приєднання компанії до Глобального договору, складно говорити про гарантії дотримання нею прав людини та реалізацію корпоративної соціальної відповідальності.

Вимір ЄС та країн-членів

Відповідно до позиції Центру міжнародного права та глобальної юстиції, мультинаціональні корпорації, доміцільовані у країнах-членах Європейського Союзу практично не несуть відповідальності за порушення прав людини, скоєні ними за межами Союзу, адже переважна більшість правових механізмів, які можуть бути застосовані для притягнення до відповідальності європейських компаній, недоступні в разі, якщо права особи порушено у зв'язку із діяльністю мультинаціональної корпорації, доміцільованої в державі-члені ЄС за кордоном.

Першим механізмом, який згадується в контексті захисту прав людини в Європі, є Європейський суд з прав людини. Відповідно до позиції Суду у справі *Bankovich and others v. Belgium and others*, «прецедентне право Суду демонструє, що його визнання екстериторіальної юрисдикції Договірної Сторони є винятковим: Суд визнавав екстериторіальну юрисдикцію Договірної Сторони у випадку, коли держава-відповідач завдяки ефективному контролю певної території чи її мешканців за кордоном внаслідок військової окупації, згоди, запрошення чи поступки територією, виконує ті самі функції публічної влади, які, за нормальних умов, виконуються Урядом» [2]. Таким чином, оскільки право Конвенції не містить обов'язку держав, що її підписали, контролювати діяльність компаній, доміцільованих у них, за кордоном, особи не можуть притягнути Договірні Сторони до відповідальності за неналежне виконання своїх функцій в разі, якщо порушення скоєне за кордоном.

Специфічним механізмом, який направлений на підтримку країн, які розвиваються в контексті сприяння їхнього наближення до міжнародних та європейських стандартів в галузі правового регулювання праці, захисту прав людини, довкілля ті добросовісного управління, є система, яка складається з Генералізованої схеми преференцій та Генералізованої схеми преференцій+. Дуже коротко, суть схем полягає у пропонуванні країнам, які розвиваються, значно знижених тарифів в разі, якщо вони ратифікують відповідні міжнарод-

ні інструменти. Нормативними документами ЄС, наприклад, делегованим Регламентом Комісії № 155/2013 від 18 грудня 2012 року [4], встановлюється порядок подання країнами заявок для отримання преференцій відповідно до вищевказаних режимів, та критерії, яким має відповідати країна для участі у Програмі. Такий підхід стимулює розвинені країни до реформування своєї законодавчої бази, та здатний впливати на створення базису для притягнення до відповідальності дочірніх компаній мультинаціональних корпорацій, доміцільованих в ЄС, у країнах, де вони скоюють порушення прав людини.

В рамках законодавства Союзу існує база, яка робить можливим звернення до суду країни-члена ЄС в порядку деліктного провадження в разі, якщо порушення, шкоду внаслідок якого особа зазнала в країні за межами країни-члена, викликано рішенням органу юридичної особи, яка доміцільована в країні-членові. Відповідний підхід впливає з актів, які впроваджують програму взаємного визнання та виконання рішень судів на території Європейського Союзу та Брюссельської конвенції 1968 року про юрисдикцію та виконання рішень судів у цивільних та комерційних справах (яку наразі представлено зі змінами та доповненнями у Регламенті Ради ЄС № 44/2001 від 22 грудня 2000 року). Брюссельська конвенція дозволяє звертатися з позовом до компанії, доміцільованої в одній країні-членові, в суд іншої країни-члена в разі, якщо шкоду завдано філією підприємства, яке діє в цій країні [19]. Таким чином, даний механізм може бути прирівняний до концепції федерального Закону США «Про правопорушення по відношенню до іноземців» [1].

Варто зауважити, що може здатися, нібито Євросоюзом пропонується механізм, достатній для притягнення до відповідальності ТНК, доміцільованих в одній з країн-членів за порушення прав людини, які були скоєні за кордоном. Тим не менш, існує декілька бар'єрів, які здатні нівелювати цінність даного механізму. По-перше, для окремого громадянина розвиненої країни може бути вкрай важко звернутися до суду в країні ЄС через фізичну віддаленість, незнання мови чи брак обізнаності в галузі наявності відповідних механізмів. По-друге, можливість звернення до суду в країні ЄС може бути обмежена у зв'язку з застосуванням доктрини *forum non conveniens*, відповідно до якої суд може відмовити у розгляді справи, посилаючись на те, що для сторін є доступним більш зручний механізм розгляду спору. Крім того, складності можуть виникати в контексті визначення зв'язку між діями дочірніх компаній та материнськими компаніями. Що ж стосується кримінальної відповідальності ТНК, незважаючи на те, що історія кримінального права ЄС містить приклади гармонізації норм щодо відповідальності за певні злочини (наприклад, сексуальну експлуатацію дітей та торгівлю людьми [3, с. 48]), в кожній країні-членові є власне регулювання кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Як і у випадку з ООН, в ЄС існують кодекси поведінки для юридичних осіб, приєднання до яких є вільним вибором компанії. Після опублікування Комісією 2001 року Зеленої книги з корпоративної соціальної відповідальності, розпочався процес уніфікації положень кодексів поведінки мультинаціональних корпорацій у окремих країнах-членах [5].

Таким чином, розглядаючи правові механізми, які можуть бути використані для притягнення ТНК, доміцільованих в країнах ЄС, до відповідальності за порушення прав людини, хотілося б зазначити перспективність механізму деліктної відповідальності, який дозволяє звертатися з позовами до материнських компаній, доміцільованих в ЄС, у випадку, якщо шкода відбулася на території іншої держави, однак дочірня компанія, яка діяла на даній території, базувала свою діяльність на рішеннях, яке було прийнято в управлінському центрі, який розташовується в ЄС.

Вимір ОЕСР

Керівні принципи ОЕСР для мультинаціональних корпорацій представляють собою міжнародний договір. На держави, які підписали його, покладається обов'язок створення національних контактних пунктів (*national contact points*), чия головна роль полягає у сприянні посиленню ефективності імплементації Керівних принципів, проведених розслідувань та участі у вирішенні питань, які впливають з можливого недотримання Принципів [7]. Важливість Принципів полягає в тому, що вони є єдиним міжнародно-правовим документом, який зобов'язує держави вирішувати проблеми, які впливають з діяльності корпорацій. Крім того, Принципи використовуються іншими міжнародними організаціями з метою вивчення та прийняття мійр по відношенню до порушення прав людини у зв'язку із діяльністю корпорацій (наприклад, в рамках ініціативи Ради Безпеки ООН у Демократичній Республіці Конго, направленої на розслідування нелегальної експлуатації родовищ корисних копалин [9, с. 20]).

З метою посилення ефективності Принципів, ОЕСР запроваджено програму створення Керівних принципів для ТНК у проблемних галузях діяльності. Так, наразі, ОЕСР було розроблено Керівні принципи для ТНК в галузі здійснення процедури перевірки необхідної добросовісності та Методику діяльності у зонах зі слабким управлінням [6]. Керівні Принципи в галузі здійснення процедури перевірки необхідної добросовісності імплементаються рядом ініціатив міжнародних неурядових організацій, направлених на створення ланцюгів поставок, вільних від конфліктів; відповідальний видобуток золота та боротьбу із нелегальним видобутком корисних копалин.

Висновки. В рамках дослідження нами було проаналізовано ряд джерел права ООН, ЄС та ОЕСР, направлених на регулювання питань, пов'язаних із впливом діяльності ТНК на права людини, та висвітлено механізми, які використовуються для захисту прав людини в контексті діяльності ТНК. В першу чергу, хотілося б зазначити, що переважна більшість розглянутих джерел є актами «м'якого» права, адже не містять конкретних зобов'язань

певних суб'єктів та відповідних механізмів реалізації. Серед джерел «м'якого» права, характерних для регулювання відносин у сфері взаємозв'язку бізнесу та прав людини, варто виокремити кодекси поведінки мультинаціональних корпорацій, до яких корпорації можуть приєднуватися на засадах диспозитивності.

Єдиним джерелом міжнародного права, яке встановлює конкретні зобов'язання для держав в рамках регулювання діяльності ТНК, є Керівні принципи ОЕСР для мультинаціональних корпорацій.

Аналіз джерел міжнародного права та практики Європейського Суду з прав людини свідчить про практичну неможливість притягнення держав до відповідальності за дії, вчинювані ТНК.

Два найбільш перспективні правові механізми захисту прав людини в контексті діяльності ТНК було вироблено в рамках права ЄС. Важливою превентивною системою є система Генералізованої схеми преференцій та Генералізованої схеми преференцій+, які направлені на стимулювання країн, які розвиваються, до створення бази для притягнення до відповідальності дочірніх компаній мультинаціональних корпорацій, доміцільованих в ЄС, у країнах, де мають місце порушення прав людини. Щодо системи, яка дозволяє відшкодувати вже нанесену шкоду, варто зазначити існування механізму деліктної відповідальності, який дозволяє звертатися з позовами до материнських компаній, доміцільованих в ЄС, у випадку, якщо шкода відбулася на території іншої держави, однак дочірня компанія, яка діяла на даній території базувала свою діяльність на рішенні, яке було прийнято в управлінському центрі, який розташований в країні-членові ЄС.

Зважаючи на постійне розширення сфери діяльності ТНК та географічну розповсюдженість такої діяльності, а також її значний вплив на права людини, ми вважаємо необхідним продовження дослідження практичної ефективності різноманітних правових механізмів, направлених на превенцію порушень прав людини у зв'язку з діяльністю мультинаціональних корпорацій (зокрема, шляхом стимулювання країн, які розвиваються, до вдосконалення їхньої правової бази та правозастосовних практик), а також відновлення порушених прав. Крім того, актуальним є дослідження можливості поступового переходу від спроб регулювання діяльності ТНК за допомогою добровільних зобов'язань цих суб'єктів до використання механізмів економічного стимулювання та імперативних методів впливу.

Список використаних джерел:

1. Alien Tort Claims Act of the USA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/1350>.
2. Bankovich and others v. Belgium and others [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-22099#%7B%22itemid%22%3A%22001-22099%22%7D>.
3. De Schutter, O. The accountability of multinationals for human rights violations in Europe law. – New York : Center for human rights and global justice, 2004. – 74 p.
4. European Commission Delegated Regulation (EU) No 155/2013 of 18 December 2013.
5. European Commission Green Paper. Promoting a European framework for corporate social responsibility, COM (2001) of 18 July 2011.
6. OECD. Due diligence guidance for responsible supply chains of minerals from conflict-affected and high-risk zones [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/GuidanceEdition2.pdf>.
7. OECD. Guidelines for multinational enterprises [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>.
8. ILO. Tripartite declaration of principles concerning multinational enterprises.- Geneva : ILO, 2001 – 32 p.
9. Rathgeber, T. UN Norms of the responsibilities of transnational corporations. Geneva: Friedrich Ebert Stiftung, 2006. – 28 p.
10. Special Representative of the Secretary-General (SRSG) on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. Exploring extraterritoriality in business and human rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-humanrights.org/media/documents/ruggie-extraterritoriality-14-sep-2010.pdf>.
11. Special Representative of the Secretary-General (SRSG) on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. Applications of the UN «Protect, Respect and Remedy Framework» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-humanrights.org/media/documents/applications-of-framework-jun-2011.pdf>.
12. The International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. – Geneva : ILC, 2005. – 15 p.
13. United Nations Conference on Environment & Development. Agenda 21. – Rio de Janeiro, 1992. – 351p.
14. United Nations Conference on Sustainable Development. Final Report.- Rio de Janeiro, 2012.-126p.
15. United Nations Global Compact. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unglobalcompact.org/>.
16. United Nations Human Rights Council. «Protect, Respect and Remedy» Framework. – Geneva : UNHRC, 2008. – 28 p.
17. United Nations Human Rights Office of The High Commissioner. Guiding principles on business and human rights. – New York and Geneva, 2011. – 42 p.
18. Молчанова Е. Взаємодія транснаціональних корпорацій з національними економіками на прикладі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09718.pdf>.
19. Рада ЄС. Регламент № 44/2001 про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень з цивільних та комерційних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a84.

